

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

PROBLEMATIC QUESTIONS REGARDING THE DETERMINATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION IN THE SPHERE OF STATE SECRET PROTECTION

Олексенко В.Г., старший викладач
кафедри оперативного-розшукової діяльності

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лагун К.Д., курсант III курсу

Навчально-науковий інститут права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Новіков Д.О., курсант III курсу

Навчально-науковий інститут права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто кримінальні правопорушення, які передбачені ст. 328 Кримінального Кодексу України, а саме «Розголошення державної таємниці» та ст. 422 Кримінального Кодексу України «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості». Зроблено порівняльний аналіз зазначених злочинів та запропоновано способи покращення кримінально-правових норм.

В роботі було проаналізовано думки різних зарубіжних та вітчизняних вчених щодо дослідження кримінальної відповідальності за порушення державної таємниці.

Визначено, що державна таємниця являє собою найважливіші для України відомості в різних сферах її життєдіяльності. І витік такої інформації загрожує як окремим сферам державних інтересів, так і національній безпеці України в цілому. Тому охорона державної таємниці була й залишається складовою частиною загальної системи забезпечення національної безпеки України. На сьогодні одним з найважливіших завдань органів Служби безпеки України є забезпечення збереження державної таємниці від розголошення різноманітними засобами й методами, у тому числі шляхом розслідування справ про факти розголошення державної таємниці й притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Із набуттям чинності нового Кримінального кодексу України постає проблема правильної кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних посягань на схоронність секретної інформації.

Розглядаючи питання кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці, ми визначили усі конститутивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 328 нового Кримінального кодексу України. Адже неврахування чи неправильна оцінка якоїсь однієї, іноді незначної на перший погляд обставини чи ознаки злочину може призвести до помилки в кваліфікації злочину.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочин, державна таємниця, інформація, секретність, національна безпека, військовослужбовці.

The article deals with criminal offenses provided for in Art. 328 of the Criminal Code of Ukraine, namely "Disclosure of state secrets", and Art. 422 of the Criminal Code of Ukraine "Disclosure of information of a military nature that constitutes a state secret, or loss of documents or materials containing such information." A comparative analysis of the specified crimes was made and ways to improve criminal law norms were proposed.

The work analyzed the opinions of various foreign and domestic scientists regarding the study of criminal liability for violation of state secrets.

It was determined that the state secret is the most important information for Ukraine in various spheres of its life activity. And the leakage of such information threatens both individual spheres of state interests and the national security of Ukraine as a whole. Therefore, the protection of state secrets was and remains an integral part of the general system of ensuring the national security of Ukraine. Today, one of the most important tasks of the bodies of the Security Service of Ukraine is to ensure the preservation of state secrets from disclosure by various means and methods, including by investigating cases of disclosure of state secrets and bringing guilty persons to criminal liability. With the entry into force of the new Criminal Code of Ukraine, the problem of correct criminal-legal assessment of socially dangerous encroachments on the security of secret information arises.

Considering the issue of criminal responsibility for the disclosure of a state secret, we determined all the constitutive features of the crime provided for in Art. 328 of the new Criminal Code of Ukraine. After all, failure to take into account or incorrect assessment of some single, sometimes insignificant at first glance, circumstance or sign of a crime can lead to an error in the classification of the crime.

Key words: criminal responsibility, crime, state secret, information, secrecy, national security, military personnel.

Постановка проблеми. Конституція України у ч. 1 ст. 17 проголосила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Це положення Основного Закону зумовлює розробку та впровадження належних засобів охорони вказаних цінностей. Безумовно, всі ці засоби мають здійснюватися в межах правового поля. Враховуючи той факт, що XXI ст. оголошено ерою інформаційного суспільства, на перший план висувається захист інформаційної безпеки будь-якої держави, у тому числі й України. Найбільш дієвим засобом тут стає Кримінальний кодекс, норми якого в тому числі спрямовані на захист інформації, яку держава певним чином обмежує в обігу. А найбільше захищеною має бути інформація, яка віднесена до державної таємниці.

На доцільність такого дослідження вказують і визначні вчені сучасності. Так, зокрема, М.І. Панов та Н.О. Гуторова,

дослідивши методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права, вказують на необхідність використання історико-правового методу, який дає можливість показати генезис проблем кримінальної відповідальності за окремі види злочинів на базі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування, виявити тенденції розвитку законодавства, простежити його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави, а також розвитком інших галузей права. Це, у свою чергу, дає можливість окреслити шляхи вдосконалення чинного кримінального законодавства на сучасному етапі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми демонструє нам той факт, що в різні часи питання відповідальності за посягання на державну таємницю розглядали такі вчені, як С.М. Алфьоров, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Н.О. Гуторова,

О.М. Джу́жа, О.О. Дудоров, М.Д. Дурманов, В.П. Ємельянов, М.І. Коржанський, П.С. Магишевський, М.І. Мельник, Т.П. Мінка, В.Д. Меньшагін, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, П.Л. Фріс, С.С. Яценко та ін.

Метою статті є зробити кримінально-правовий аналіз злочину, який передбачений ст. 328 Кримінального Кодексу України, а саме «Розголошення державної таємниці» та ст. 422 Кримінального Кодексу України «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості». Необхідно розглянути заходи із запобігання злочинам у сфері охорони державної таємниці та знайти можливі напрями удосконалення кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. У доктринальній сфері існують різні визначення державної таємниці. Так, М. Д. Дурманов вважає державну таємницю важливою державною інформацією, яка має бути відома лише вузькому колу осіб на благо країни [1, с. 80].

Проте, цей термін дуже широкий, він не конкретизований та не розкриває, яка інформація є державною таємницею. Термін «важливі відомості» може охоплювати різноманітну інформацію, яка фактично може прокласти шлях до судової помилки, а також здатність відсіяти осіб, які не влаштовують урядовий режим, і притягнути їх до кримінальної відповідальності за державну зраду і шпигунство. Водночас це свідчить про досить високий розвиток на той час науки кримінального права.

На думку Л. В. Савельєва, військову та державну таємницю становлять будь-які відомості, які можуть дати противнику уявлення про міць збройних сил, економічний і політичний стан держави [1, с. 81].

До поняття державної таємниці Х. М. Ахмечін відносить дані військового та економічного характеру, відомості про відкриття, винаходи та пристрої або інші види інформації, які за своїм змістом можуть бути використані на шкоду зовнішнім інтересам безпеки та оборони, дієздатності держави і фігурують у спеціальному списку [1, с. 81].

М. М. Іванов вважає, що державну таємницю становлять конкретні відомості різного характеру, передбачені спеціальними переліками, що особливо охороняються і мають значення для оборони та інших інтересів держави, розголошення яких іноземній державі може завдати шкоди цим інтересам [1, с. 8].

Як бачимо, правове визначення державної таємниці, сформульоване правознавцями, має певні особливості. По-перше, відомості, які мали велике державне значення і розголошення яких могло завдати шкоди інтересам держави, поділялися на військову таємницю та державну таємницю, або відомості військового характеру, що падали під термін «державна таємниця», викладалися в першу чергу. На нашу думку, така позиція пояснюється насамперед загальнополітичною ситуацією в нашій країні того часу – зіткненням двох систем соціалізму й капіталізму, панування певних політичних ідеологій та прагнення до всебічного та стрімкого розвитку держави.

По-друге, наведені визначення є недостатньо повними, не розкривають змісту державної таємниці та не конкретизовані. Використовуються такі інформаційні характеристики, як «важлива для держави» та «важливі відомості».

Відповідно до Закону України «Про державну таємницю» державна таємниця – це вид секретної інформації, до якого належать відомості зі сфер оборони, економіки, зовнішньої політики, безпеки держави та правоохоронної діяльності, розголошення яких може завдати шкоди життю, інтересам України, які встановлені цим Законом, та визнаються державною таємницею і підлягають правовій охороні [2].

Державна таємниця є найважливішою інформацією для України в різних сферах її життєдіяльності. Витік

цієї інформації загрожує як окремим сферам державних інтересів, так і національній безпеці України в цілому. Тому охорона державної таємниці була і залишається невід'ємною частиною загальної системи гарантування національної безпеки України.

У даному нормативно-правовому акті остання частина ст. 8 викладена заборона щодо віднесення інформації до державної таємниці, якщо вона обмежує зміст і обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина, завдає шкоди здоров'ю та безпеці населення. Зокрема, до державної таємниці не належать такі відомості:

- стан здоров'я населення, рівень його життя, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також соціально-демографічні показники, нормативно-правова ситуація, освіта і культура населення;

- про факти порушення прав і свобод людини і громадянина;

- про неправомірні дії державних органів, органів місцевого самоврядування та їх працівників;

- аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;

- про стан навколишнього середовища, якість харчових продуктів і предметів побуту;

- іншу інформацію, яка не може бути засекречена згідно з міжнародними законами та договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Водночас, відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», одним із головних завдань СБУ сьогодні є забезпечення охорони державної таємниці від розголошення різними засобами і методами, у тому числі шляхом розслідування справ про розголошення державної таємниці та застосування до винних кримінально-процесуальних мір для притягнення їх до відповідальності.

До обставин, які можуть вплинути на здатність держави захищатися, належить розголошення державної таємниці. З набранням чинності останнього Кримінального кодексу України, постала проблема правильної кримінально-правової оцінки суспільно небезпечного посягання на таємницю, так стаття 328 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) передбачає відповідальність за розголошення державної таємниці [3].

Тому хотілося б визначити склад кримінального правопорушення, який характеризує статтю 328 ККУ, оскільки правильна оцінка окремих обставин чи ознак кримінального правопорушення дає змогу правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення та не допустити певні помилки.

Однією з основних ознак складу правопорушення, передбаченого ст. 328 ККУ визнається предмет цього кримінального правопорушення, а саме відомості, що становлять державну таємницю, тому слід зазначити, що предметом цього кримінального правопорушення є відомості, що становлять державну таємницю.

Таким чином, у визначенні державної таємниці виділяють такі ознаки:

- 1) чітке визначення сфер, у яких може існувати державна таємниця (оборона, економіка, наука і технології, закордонні справи, державна безпека та правоохоронна діяльність);

- 2) значення та важливість такої інформації в певний період для інтересів держави, тобто у разі розголошення державної таємниці може бути завдано серйозної шкоди національній безпеці України (суттєвий критерій);

- 3) обмеження доступу до державної таємниці як виду секретної інформації, тобто відомості, що становлять таку таємницю, підлягають секретності (обмеження її поширення та доступу до її матеріалів);

- 4) надання відомостей, які законом становлять державну таємницю, тобто оформлення переліку таких

відомостей у спеціальному нормативно-правовому акті – збірнику, з якого встановлюються детальні переліки відомостей, що становлять таємницю (формальний критерій);

5) захист цієї таємної інформації державою, тобто встановлення єдиного порядку забезпечення захисту певної інформації правовими засобами держави на основі чинного законодавства [4, с. 128].

Отже, якщо оприлюднена інформація не відповідає жодній із цих ознак, особа не несе кримінальної відповідальності за статтею 328 ККУ.

Зазначимо, що об'єктивною стороною кримінального правопорушення є розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, таким чином діяння може бути дією або бездіяльністю, яка призводить до того, що інформація стає власністю третьої сторони. Отже, дія може виражатися, наприклад, у розголошенні секретних даних у розмові, у письмовому повідомленні, у публікації в пресі тощо.

Бездіяльністю може бути недотримання правил зберігання, використання, транспортування матеріалів і документів, коли є можливість ознайомлення зі сторонньою інформацією. Спосіб розкриття не має значення для кваліфікації.

Кримінальне правопорушення вважається вчиненим з моменту розголошення інформації, якщо вона була відома хоча б одній третій особі [4, с. 129].

Об'єктивно розголошення державної таємниці складається з трьох моментів, які мають бути встановлені:

1) встановлення причинного зв'язку між порушенням правопорушником встановлених правил поведінки з державною таємницею та сприйняттям її третьою особою;

2) сприйняття сторонньою відомостей, що становлять державну таємницю;

3) порушення окремих вимог нормативних актів, що визначають порядок поведінки з державною таємницею, що призвело до вчинення дії чи бездіяльності.

Важливо, що суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення – це будь-яка форма вини, тобто умисна вина (пряма і непряма) або необережність (у формі недбалості або самовпевненості). Обов'язковою ознакою вини є усвідомлення того, що розголошена інформація становить державну таємницю і буде доведена до відома третіх осіб.

Наголошуємо, що при вчиненні цього кримінального правопорушення розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, не повинно містити ознак державної зради чи шпигунства, передбачених статтями 111 і 114 ККУ, тобто не повинно бути спрямовано на заподіяння шкоди державі, основам національної безпеки України [5, с. 87].

Характеризуючи особливості суб'єкта розголошення державної таємниці, слід зазначити, що кримінальній відповідальності за розголошення державної таємниці за прямою вказівкою закону підлягають лише особи, які одержали або дізналися певну таємницю, інформацію у зв'язку зі сприйняттям службових функцій. Тому це специфічна ознака даного виду кримінального правопорушення.

Таким чином, кримінальна відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, передбачає наявність осудності, а саме досягнення на момент вчинення кримінального правопорушення 16-річного віку та наявність доступу до державної таємниці, а також письмове зобов'язання зберігати (не розголошувати) конфіденційну або таємну інформацію, яка пов'язана з виконанням службових обов'язків.

Тобто об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого статтею 328 ККУ, є особливим (спеціальним), оскільки ним має бути особа, якій було довірено або стала відома інформація під час виконання нею службових обов'язків.

Таким чином, розглядаючи суб'єкт та його характеристики, ми хочемо звернути увагу на таку категорію суб'єктів як військові.

Слід зазначити, що військовослужбовці та асимільовані також несуть відповідальність згідно зі статтею 328 ККУ за розповсюдження відомостей невійськового характеру, що становлять державну таємницю, які їм довірені або які їм відомі в результаті виконання своїх обов'язків.

Розглядаючи кримінальне правопорушення, передбачене статтею 422 ККУ, а саме «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості», зазначаємо, що безпосередньою метою цього кримінального правопорушення є зберігання відомостей, документів чи матеріалів військового характеру, що становлять державну таємницю.

Військова таємниця – вид державної таємниці, що включає відомості, пов'язані з обороною. Віднесення відомостей, що становлять військову таємницю, здійснюється вмотивованим наказом про державну таємницю.

Зважаючи на специфіку виконуваних функцій, військові володіють детальною інформацією про види озброєння, військової техніки, що перебувають на державному озброєнні та іншу секретну інформацію.

Охорона державної таємниці спрямована на забезпечення обороноздатності країни, постійної боєготовності армії і флоту. Поширення інформації військового характеру має серйозні наслідки для безпеки держави та боєздатності її збройних сил. У цьому контексті порушення встановленого порядку охорони державної таємниці становить високий ступінь суспільної небезпеки [6, с. 42].

До відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, належать відомості, які мають важливе значення для захисту інтересів держави і підлягають особливому захисту. Це, наприклад, інформація про дислокацію, мобілізативність, озброєння, техніку, бойову підготовку, мобілізаційні та оперативні плани Збройних Сил України.

Предметом кримінального правопорушення є відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, а також документи чи носії, що їх містять.

Зауважимо, що предмет правопорушення згідно зі статтями 328 і 422 ККУ показує, що деякі відомості є державною таємницею, але слід уважно ставитися до характеру цих відомостей, оскільки вони мають велике значення при кваліфікації конкретного кримінального правопорушення. З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення вчиняється шляхом розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю (ч. 1 ст. 422), а також втрати документів або матеріалів, що містять цю таємницю, предметів, відомостей про них, що вони становлять державну таємницю (ч. 2 ст. 422).

Тобто у разі розголошення військом інших невійськового відомостей, що становлять державну таємницю, втрати документів чи матеріалів, що містять цю таємницю, предметів, відомостей про які становлять державну таємницю, військовий несе відповідальність за кримінальне правопорушення відповідно до ст. 328 та ст. 329 ККУ [7, с. 170].

Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, слід розуміти як незаконне розголошення і, отже, як таке, що стало власністю принаймні однієї сторонньої особи. Розголошення такої інформації може полягати в усних і письмових повідомленнях, а також в опублікуванні або розголошенні документів і матеріалів, що становлять державну таємницю.

Відзначимо, що з об'єктивної сторони вчинення двох розглянутих вище кримінальних правопорушень має спільне відображення дії чи бездіяльності, тобто дії, певна інформація переходить у власність третіх осіб, з порушенням певних норм, встановлених правилами поведінки з державною таємницею.

Суб'єктивна сторона розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю,

характеризується формами як умисної так необережної вини, а от втрата документів чи матеріалів, що містять державну таємницю військового характеру, предметів, відомості про які становить державну таємницю, – виключно необережною формою вини.

При порівняльному аналізі суб'єктивної сторони зазначених у ст. 328 та ст. 422 ККУ розмежовуються однакові форми вини, в обох випадках спостерігається умисел та необережність, що свідчить про подібне психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності, передбаченої кримінальним законодавством.

Тяжкість наслідків, передбачених ч. 3 ст. 422 ККУ, визначається з урахуванням конкретних обставин. Йдеться про випадки, коли витік інформації потрапляє в поле зору іноземних спецслужб і використовується ними на шкоду інтересам України.

Безпосереднім об'єктом цих кримінальних правопорушень є порядок, встановлений для здійснення військовос-

лужбовцями Збройних Сил України та інших військових організацій своїх повноважень. Суб'єктом правопорушення може бути військовослужбовець або призовник під час зборів, якому були довірені документи чи матеріали, що містять відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, а також предмети, відомості про які становлять державну таємницю [8, с. 25].

Отже підсумовуючи викладене, можемо зробити такий узагальнений висновок, що обидва злочини, передбачені ст. 328 та ст. 422 Кримінального кодексу України, а саме «Розголошення державної таємниці» та «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості», є досить схожими. Ознаки та обставини конкретного злочину є дуже важливими для правильної кваліфікації злочинів щодо розголошення державної таємниці, а також для запобігання скоєнню подібних злочинів у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальне право України: особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Право, 2010. 608 с.
2. Про державну таємницю : Закон України від 21січня 1994 р. № 3855-XII/ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 27.09.2022).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III/ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 27.09.2022).
4. Василенко Д.П., Маслак В.І. Законодавство провідних країн світу в сфері захисту інформації. *Вісник КДУ ім. М. Островського*. 2010. Вип. 2. Ч. 1 С. 128-132.
5. Пастернак М.С. Правова регламентація змісту інформації, яка становить державну таємницю, в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правова інформатика*. 2010. № 4. С. 86–93.
6. Присяжнюк М.М., Белошевич Я.І. Інформаційна безпека України в сучасних умовах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 30. С. 42–46.
7. Грабар Н.С. Механізми інформаційної безпеки України в умовах інформаційного глобалізму. *Право та державне управління*. 2019. № 2. Т. 1. С. 168–173.
8. Шамсутдінов О. Відповідальність за розголошення державної таємниці за новим Кримінальним законодавством України. *Науково-технічний збірник*. 2001. Вип. 2. С. 21–25.